

สวนสาธารณะในเขตกรุงรัตนโกสินทร์กับชุมชนป้อมมหากาฬ

ศรันย์ สมันตรัฐ¹

บทนำ

สืบเนื่องจากรายงานข่าวในหนังสือพิมพ์มติชนรายวันฉบับวันที่ 15 มกราคม 2547 หน้า 18 เนื้อหาโดยสรุปจากหัวเรื่องกล่าวว่า กรุงเทพมหานครตั้งใจจะสร้าง สวนสาธารณะ (ในความหมายของกทม.) ในพื้นที่บริเวณที่ ศรีศักร วัลลิโภดม (อภิวัฒน์:2546)กล่าวว่าเป็นชานพระนครคืออยู่ระหว่างกำแพงเมืองกับคูเมือง บริเวณป้อมมหากาฬ และได้บอกปิดข้อเสนอลงของชาวชุมชนที่กียอมรับและเสนอการมีส่วนร่วมสวนสาธารณะในพื้นที่เช่นกันแต่ขอการมาส่วนร่วม และมอบหมายให้ทหารช่างใช้เครื่องจักรกลหนักเข้าไปทำงานทันทีที่พร้อม เกิดอะไรขึ้นขณะนี้ หากมองจากเจตนาแล้วทั้งสองฝ่ายก็มีร่วมกัน หรือปัญหาจะอยู่ที่การนิยามสวนสาธารณะที่แตกต่างกัน ?

ในภาพยนตร์เรื่องอินฟอริฟเวิน คลินท์ อีสทวูด แสดงเป็น ชาวไร่ยากจนวัยกลางคนที่กลายเป็นนักฆ่ารับจ้างผู้ใช้สุรากลบความรู้สึกผิดชอบชั่วดีเสียก่อนทำงานนั้นได้ มีบทพูดหนึ่งที่เขายกกล่าวกับนักฆ่ารุ่นลูกที่อยากดำเนินรอยตามชื่อเสียงของเขาว่า

“การฆ่าเป็นการกระทำที่เยี่ยมโหดรุนแรงที่สุดที่มนุษย์จะทำแก่กันได้ เพราะว่ามันเป็นการพรากเอาทุกสิ่งทุกอย่างที่คนคนหนึ่งจะมีได้”

โดยนัยนี้ผู้เขียนคิดว่าการไล่หรือผู้คนที่ออกจากที่อยู่อาศัยออกจากพื้นที่ออกจากประวัติศาสตร์และวิถีดำรงชีพของพวกเขาเป็นการกระทำที่โหดร้ายเช่นเดียวกัน มีระดับของความรุนแรงน้อยกว่ากันไม่มากนัก เพราะมันสามารถพรากเอาเกือบจะทุกอย่างที่ผู้คนจำนวนมากจะมีได้ จำเป็นที่สังคมเมืองควรไตร่ตรองอย่างรอบคอบด้วยความรู้สึกที่จริงจังและสติปัญญาอย่างรอบด้านและซึ่งน้ำหนักผลได้ผลเสียให้ตระหว่างสิ่งที่เสียไปกับสิ่งที่จะได้มา

ชุมชนป้อมมหากาฬที่เห็นและเป็นอยู่

ชุมชนแห่งนี้เดิมเป็นพื้นที่ชานพระนครอยู่ระหว่างคลองคูเมืองกับกำแพงพระนคร ในอดีตที่กำแพงปิดล้อม ประตูเมืองเปิดให้ไพร่บ้านพลเมืองสัญจรได้ยามกลางวันเท่านั้น พื้นที่เช่นนี้จึงเป็นพื้นที่สาธารณะสำหรับนักเดินทางและพ่อค้าพักแรมก่อนเข้าสู่พระนครในตอนเช้า ครั้นเมื่อพระนครขยายเติบโตขึ้นโอบรอบพื้นที่นอกกำแพงเมืองความเป็นเมืองจึงอยู่ภายนอกกำแพงด้วย คลองคูเมืองซึ่งปัจจุบันเรียกว่าคลองบางลำพูและคลองโอง่างเป็นทางสัญจรหลักบางจุดก็เป็นแหล่งย่านการค้าขายกลายเป็นตลาดน้ำ พื้นที่เช่นนี้เป็นที่อยู่อาศัยอย่างดีที่ใกล้กับแหล่งงานในพระนครและยังใกล้ที่ทำมาหากินที่ตลาดน้ำด้วย กล่าวโดยสรุปผู้เขียนเห็นว่า พื้นที่นี้และสรรพสิ่งที่เหลืออยู่มีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์ชุมชนแห่งพระนคร

สภาพทางกายภาพของพื้นที่ (Site) ซึ่งได้มีการรื้อถอนไปเป็นส่วนใหญ่แล้ว เปิดให้เห็นว่าภายในมีพื้นที่เปิดโล่งใหญ่ๆน้อยที่มีเอกลักษณ์จากการปิดล้อมที่ว่างด้วยสถาปัตยกรรมเก่าที่มีลักษณะเฉพาะ บ้านเก่าแก่ที่ยังเหลืออยู่บางหลังมีประวัติความเป็นมาที่น่าสนใจ เช่น หลังเคยเป็นที่พำนัก ของ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เหล่านี้เองที่

¹ อาจารย์ประจำสาขาวิชาภูมิสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

- **ลานเจษฎาบดินทร์ ผลลัพธ์** ของการเปิดมุมมองต่อโลหะปราสาทจากถนนราชดำเนินนอก ถือเป็นพื้นที่เปิดโล่งที่สำคัญที่อยู่ติดพื้นที่ชั้วข้ามถนน
- **คลองหลอดวัดราชนัคดา** เป็นคลองเล็กๆ ที่เชื่อมระหว่างคูเมืองพระนครชั้นใน คือ คลองคูเมืองจากปากคลองตลาดมาถึงเชิงสะพานพระปิ่นเกล้าฯ(ซึ่งบริเวณนี้ กลายเป็นที่ระบายน้ำอยู่ได้ถนน) และ คูเมืองชั้นกลางคือ คลองบางลำพูและคลองโอรัง คลองหลอดวัดราชนัคดา เป็นคลองที่เริ่มตั้งแต่บริเวณ โรงแรมรัตนโกสินทร์ ผ่านบ้านเรือนชุมชนเก่าแก่เรียงข้างวัดมหรณพ ขนานกับถนนราชดำเนินกลางแต่ซ่อนตัวอยู่เบื้องหลัง เต็มไปด้วยสถาปัตยกรรมดั้งเดิมที่หาดูได้ยาก ขนาบด้านหลังของศาลาว่าการกรุงเทพมหานคร ตรงไประหว่างวัดเทพธิดารามและวัดราชนัคดารามเป็นจุดแบ่งเขตให้อารามทั้งสอง ก่อนจะออกคลองโอรังพื้นที่ชานกำแพงเมืองส่วนหนึ่งเป็นชุมชนป้อมมหากาฬ เส้นทางนี้เป็นเส้นทางการเรียนรู้เชิงปฏิบัติที่ผู้เขียนแนะนำนิสิตนักศึกษาสถาปัตยกรรมและสิ่งแวดล้อมได้ใช้เดินทำความรู้สึกรู้จักกับที่ว่างเมืองอยู่เสมอ
- **ถนนราชดำเนินกลาง** แผนแม่บทล่าสุดที่เกี่ยวข้องกับถนนนี้คือการพยายามที่จะขยายผลศักยภาพการท่องเที่ยวที่เริ่มต้นแข่งแกร่งด้วยลักษณะเฉพาะจากถนนข้าวสาร ออกสู่ถนนนี้
- **ชุมชนอื่นๆ** อาทิ บ้านบาตร บ้านดอกไม้ โบสถ์พราหมณ์ และ ชุมชนทั้งสามแพร่ง ชุมชนเก่าแก่เหล่านี้ตั้งอยู่ใกล้เคียงกันบริเวณพื้นที่

หากมองบริบทเหล่านี้ให้ตลอดจะเห็นว่า หากมีโครงข่ายการเดิน (Pedestrian net) ที่สะดวกและพยายามจัดการการเดินทางเป็นทั้งการเดินทางคมนาคมและการเดินท่องเที่ยวเพื่อสุขภาพที่ร่มรื่น ก็จะตอบโจทย์ใหญ่สำหรับอนาคตเมืองเก่ารัตนโกสินทร์ในเชิงวัฒนธรรมได้

สวนสาธารณะในบริบทชุมชนไทย

ดั้งเดิมแล้วชุมชนไทยสยามไม่มีสวนสาธารณะในแบบที่รู้จักกันทุกวันนี้ ณ วันนี้สวนสาธารณะก็เป็นสิ่งหนึ่งที่เราหยิบยืมจากสังคมตะวันตกมาใช้ในเมืองใหญ่ คำถามคือถ้าเช่นนั้นก่อนหน้านี้เมืองในชุมชนไทยที่ไม่มีสวนสาธารณะแบบตะวันตกทำไมกลับได้ชื่อว่าเป็นเมืองที่สวยงามน่าอยู่ที่สุดเมืองหนึ่งในโลก ที่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะหน้าที่ต่างๆ ของสวนสาธารณะนั้นได้สมบูรณ์แบบอยู่ในวัดวาอารามในฐานะที่ว่างชุมชน ที่ร่มรื่นให้ความสุขสงบทั้งกายและใจอยู่แล้ว ทั้งเชิงคุณภาพและปริมาณ แต่ปัจจุบันวัดวาอารามถูกลดทอนบทบาทลงอย่างมากทั้งความสัมพันธ์กับชุมชนก็เปลี่ยนแปลงรูปแบบไป ต้องดำเนินธุรกรรม เพื่อให้อยู่รอด ได้ผลประโยชน์เป็นตัวเงิน เช่นจากการใช้ที่ดินสำหรับการจอดรถ และพุทธพาณิชย์ต่างๆ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามหากการมองหารากจากอดีตด้วยมุมมองที่รอบด้านและประยุกต์ให้เหมาะสมกับปัจจุบันจะเป็นทางออกที่สร้างสรรค์ พื้นฟูจิตวิญญาณของวัดวาอารามในบริบทเมืองอีกครั้งในฐานะพื้นที่เปิดโล่งและสวนสาธารณะในมิติของสังคมไทยเอง เราสามารถสรรค์สร้างสิ่งพิเศษสุดที่มีลักษณะเฉพาะตัว (Architectonic) อันนี้เองที่เป็นหลักวัดความก้าวหน้าของอารยธรรมของเรา

ชุมชนป้อมมหากาฬที่ควรเป็น

ด้วยบริบทดังกล่าวเป็นการดีที่พื้นที่ควรเป็นพื้นที่สาธารณะ แต่จำเป็นต้องรู้ไล่ชุมชนทั้งหลายทั้งสิ้นด้วยหรือระหว่างความเป็นสาธารณะกับการครอบครองไม่มีสิ่งที่อยู่ระหว่างกลางเลยหรือ การหาทางออกโดยสันติธรรมนี้น่าจะสร้างสรรค์วิธีการให้โลกดูเป็นตัวอย่างในภาวะกำลังเต็มไปด้วยความรุนแรงในปัจจุบัน

ในฐานะ จุดในโครงข่าย เราควรมองที่ความสะดวกและปลอดภัยในการเป็นจุดเชื่อมต่อ จากท่าเรือควรมีทางเดินริมคลองที่สามารถเดินอย่างร่มรื่น สะอาดและปลอดภัยตลอดรอบวัน ไปยังสถานีการคมนาคมอื่น ๆ อย่างสะดวก นอกจากนี้ยังเชื่อมเครือข่ายจากศูนย์สังคีตศิลป์ พิพิธภัณฑสถานพระปกเกล้าฯ วัดราชนันทาราม วัดเทพธิดารามผ่านแนว หอดรชานันต์ดา ลานแจษฎาบดินทร์ วัดสระเกษ เข้าด้วยกัน หากมี ถนนขวางก็สร้างทางเดินลอด ทำอย่างไรให้เส้นทางเหล่านี้ติดต่อกันเป็นเครือข่ายให้ได้ การเป็นเครือข่ายการเดินทางทำให้การก่อสร้างไม่แพง จุดเชื่อมของคลองหอดและคลองคูพระนครต้องเป็นจุดพิเศษที่พื้นที่ริมน้ำที่ได้รับการเปิดให้เข้าสู่ความร่วมมือร่มเย็นสบาย ผลที่ได้จะเป็นการเปิดพื้นที่เป็นทรัพยากรการเดินทางท่องเที่ยวที่มีคุณค่าโดยไม่ต้องปรุงแต่ง

กำแพงพระนครที่เหลืออยู่ต้องถูกให้ความสำคัญ พร้อมรับทุกคนที่จะขึ้นไปชมเมืองและชุมชนประชากรในชุมชนเปิดตัวเป็นศูนย์การเรียนรู้ ประวัติศาสตร์ ที่เกี่ยวข้องกับเครือข่ายทั้งหมด ด้วยความนับถือตัวเองในฐานะส่วนหนึ่งของมรดกของประเทศไม่ถูกกีดกันออกจากพื้นที่

สภาพทางกายภาพที่จะเกิดขึ้นจะต้องถูกถ่วงถ่วงและเลือกเฟ้น ต้องไม่ขัดแย้งกับเนื้อหาข้างต้น แต่ก็ต้องเปิดกว้างให้กับภูมิปัญญาสติ ทั้งจากคนหนุ่มสาวและผู้มีประสบการณ์ มันควรเป็นการประกวดแบบที่มีแรงจูงใจสูงและไม่มีข้อจำกัดกีดกัน

ในฐานะสวนสาธารณะ บทบาทของพื้นที่ชุมชนป้อมมหากาฬต้องถูกพิจารณาว่าเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายพื้นที่สวนสาธารณะที่ประกอบด้วย สวนสาธารณะเดิมเช่น ลานแจษฎาบดินทร์ และ พื้นที่เปิดโล่งในอารามหลวงทั้งสามแห่ง

บทสรุป

ต้นทุนที่เสียไปเนื่องจากการเสียเวลาและความขัดแย้งควรยุติอย่างสันติ พื้นที่สาธารณะแบบใหม่ควรเกิดขึ้นโดยไม่เลียนลอกกระบวนเดิม แต่เกิดขึ้นจากความสอดคล้องกับบริบทและวัฒนธรรมของพื้นที่เอง จึงมีความเฉพาะ (Unique) หากเราทำได้เห็นได้ว่าผลประโยชน์ที่ได้รับนั้น มากมายมหาศาลและยั่งยืน เช่นเดียวกับ ที่พระบรมมหาราชวังได้เป็นตัวอย่างอยู่ เครือข่ายทางเท้าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง ที่จะทำให้นักท่องเที่ยวใช้เวลาอยู่ในประเทศนี้นานขึ้นและเป็นพื้นที่การเรียนรู้สำหรับคนไทยด้วยกันเองทั้งเรื่องของที่ว่าง อาคาร เมือง สถาปัตยกรรมและประสบการณ์ที่เรามีร่วมกันในพื้นที่ประวัติศาสตร์ จะเป็นสถานที่ตัวอย่างที่เราอธิบายกับโลกได้ถึงวิถีและรูปแบบแห่งสันติธรรม ที่จะรวมความหลากหลายของความคิดอ่านและความเชื่อ วัฒนธรรมดำรงอยู่ด้วยกัน และบอกได้ว่ามันเป็นไปได้ มันมีได้ ที่สวรรค์เช่นนั้นอยู่บนโลกนี้ได้แทนที่ความรุนแรงและแบ่งแยกอย่างที่เป็นอยู่

เอกสารและภาพยนตร์ประกอบบทความ

นิธิ เอียวศรีวงศ์, **บางกอกดิสนีย์แลนด์**, ในมติชนสุดสัปดาห์ที่ 24 ฉบับที่ 1246, 8 กรกฎาคม 2547 กรุงเทพฯ : 37

อภิวัฒน์ แสงพัทธสีมา, **Urban Paradise**, ภาพยนตร์สั้นชนะ 3 รางวัล, 2546 มูลนิธิหนังไทย, กรุงเทพฯ

Brian W. Fairbanks., **Unforgiven**, the winner of four 1992 Academy Awards Movie

<http://www.angelfire.com/oh2/writer/unforgiven.html>